

KS. ANDRZEJ JACEK NAJDA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie
ORCID: 0000-0002-0200-0560

„Uroczysty szabat dla ziemi” (Kpł 25,4) jako element ekologicznego przesłania Biblii

DOI: doi.org/10.26142/stgd-2021-017

Streszczenie: Podejmując problematykę ekologiczną, papież Franciszek kieruje „naglące wezwanie” do podejmowania dialogu o sposobach budowania przyszłości planety i proponuje „ekologię integralną”. Początków tak rozumianej ekologii należy szukać w Piśmie Świętym. Stworzony na obraz i podobieństwo Boże człowiek otrzymuje zadanie roztropnego panowania nad światem, który powinien szanować i o który powinien się troszczyć. Wyrazem takiej troski jest obchodzenie roku szabatowego, w którym odpoczywa człowiek, zwierzęta, ziemia, ogrody i winnice.

Słowa kluczowe: ekologia, Biblia, rok szabatowy

“A Solemn Sabbath for the Earth” (Leviticus 25:4) as an Element of the Ecological Message of the Bible

Abstract: Taking up ecological issues, Francis makes an “urgent appeal” to engage in dialogue on the ways of building the future of the planet and proposes an “integral ecology”. The origins of ecology understood in this way are to be found in the Bible. Created in the image and likeness of God, man receives the task of prudently ruling over the world, which he should respect and care for. An expression of this care is the celebration of the sabbatical year during which man, animals, the earth, gardens and vineyards rest.

Keywords: ecology, Bible, sabbatical year

Wprowadzenie

W encyklice *Laudato si'* poświęconej trosce o wspólny dom z 2015 roku papież Franciszek już w pierwszym zdaniu przywołuje postać św. Franciszka z Asyżu, który w pieśni o tym samym tytule co encyklika przypomina, że nasza siostra, matka ziemia „nas żywi i chowa, wydaje różne owoce z barwnymi kwiatami i trawami”¹. Ojciec Święty stwierdza, że ta siostra „protestuje” z powodu wyrządzanego jej zła poprzez nieodpowiedzialne i rabunkowe eksploatawanie zasobów umieszczonych w niej przez Stwórcę. Przytaczając słowa św. Pawła Apostoła, papież pisze, że ziemia „jęczy i wzdycha w bólach rodzenia” (Rz 8,22), a zamieszkujący ją ludzie zapominają o tym, że są „z prochu ziemi” (Rdz 2,7)².

Podjmując problematykę ekologiczną, Franciszek odwołuje się do nauczania swoich poprzedników. Przypomina Jana XXIII, który w encyklice *Pacem in terris* o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności z 1963 roku, zwracał się nie tylko „do całego świata katolickiego”, lecz także „do wszystkich ludzi dobrej woli”³. Dalej odnosi się do Pawła VI, który dostrzegał kryzys spowodowany niekontrolowaną działalnością człowieka i przestrzegał przed możliwością „doprowadzenia do katastrofy ekologicznej pod wpływem eksplozji cywilizacji przemysłowej”, oraz wskazywał na „pilną potrzebę radykalnej zmiany w zachowaniu człowieka”⁴. Wspomniany następnie Jan Paweł II wzywał nie tylko do „nawrócenia ekologicznego”, lecz także podkreślał konieczność „ochrony warunków moralnych prawdziwej «ekologii ludzkiej»” oraz „zmian stylów życia, modeli produkcji i konsumpcji, utrwalonych struktur władzy, na których opierają się dziś społeczeństwa”⁵. Benedykt XVI zachęcał natomiast do usuwania przyczyn złego funkcjonowania gospodarki światowej niezdolnych do „zapewnienia poszanowania środowiska naturalnego”⁶.

W swojej encyklice Franciszek kieruje „nagłące wezwanie” do podejmowania dialogu o sposobach budowania przyszłości planety⁷. Stwierdza też, że obok istniejących już w świecie pozytywnych przykładów konkretnych działań na rzecz poprawy stanu środowiska naturalnego rozwija się również „ekologia powierzchowna czy pozorna, która umacnia pewną ospałość i bezmyślną nieodpowiedzialność”⁸. Papież proponuje „ekologię integralną”, która obejmuje „wyraźny wymiar ludzki i społeczny”⁹ i na którą „składają się również proste codzienne gesty, przełamujące

¹ LS 1.

² LS 2.

³ LS 3.

⁴ LS 4.

⁵ LS 5.

⁶ LS 6.

⁷ LS 14.

⁸ LS 59.

⁹ LS 137.

logikę przemocy, wyzysku, egoizmu”¹⁰. Początków tak rozumianej ekologii należy szukać na kartach Pisma Świętego, na których wyraźnie i głośno pobrzmiewa ekologiczne przesłanie jako urzeczywistnianie się woli Boga Stwórcy, który człowiekowi powierzył ten świat¹¹.

1. O ekologii w Biblii

Orędzie ekologiczne znajdujemy już na pierwszych stronach Biblii, w Księdze Rodzaju, w pierwszym opisie stworzenia (Rdz 1,1-2,4a) pochodzącym z tradycji kapłańskiej¹². Wedle tego opisu po stworzeniu nieba i ziemi (1,1) oraz światłości w dniu pierwszym (1,3-5), powierzchni suchej oraz roślin zielonych w dniu trzecim (1,11-12), ciał niebieskich w dniu czwartym (1,14-18), istot żywych i ptactwa w dniu piątym (1,20-22), dzikich zwierząt, bydła i zwierząt pełzających w dniu szóstym (1,24-25) – jako ukoronowanie swego dzieła, również szóstego dnia – stwarza Bóg człowieka. Już samo hebrajskie sformułowanie „uczynimy człowieka” (1,26a: ‘āśā ’ādām) wskazuje na szczególne znaczenie człowieka wśród stworzeń oraz na większe zaangażowanie Boga niż w przypadku stwarzania pozostałych dzieł¹³. Pierwsza osoba liczby mnogiej („uczynimy”) nie może być tu rozumiana jako pluralis majestaticum, ponieważ w języku hebrajskim nie występuje taka forma. Chodzi raczej o pluralis deliberationis¹⁴, tzn. Bóg mówi do samego siebie (por. Rdz 11,7; Iz 6,8)¹⁵. W związku z tym, że w tradycji kapłańskiej, z której pochodzi opis stworzenia nie występuje motyw zgromadzenia w niebie, liczba mnoga w tym miejscu stanowi „środek lingwistyczny, pozwalający na podkreślenie doniosłości ostatniego aktu stworzenia lub wyraża ideę zastanowienia się, specyfikę intencji związanej ze stworzeniem człowieka”¹⁶.

¹⁰ LS 230.

¹¹ W rozdziale II encykliki *Laudato si'*, który nosi tytuł „Ewangelia stworzenia”, papież Franciszek pisze o świetle płynącym z wiary i przywołuje teksty biblijne o tematyce ekologicznej.

¹² O tradycjach w Pięcioksięgu zob. mn. E. Zenger i in., *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart – Berlin – Köln 42001, s. 122-176; S. Mędała, *Źródła Pięcioksięgu*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. Stachowiak, Poznań 1990, s. 65-76.

¹³ G. von Rad, *Das erste Buch Mose. Genesis* (Altes Testament Deutsch 2/4), Göttingen 71964, s. 44.

¹⁴ Odrzucić należy tu znany np. z 2Krl 22,19-20; Hi 1,6-12; 2,1-6, Iz 6 obraz niebiańskiego dworu z usługującymi aniołami, ponieważ autor tradycji kapłańskiej nigdzie indziej nie posługuje się tym obrazem. Por. C. Westermann, *Genesis. I. Teilband I – II* (Biblischer Kommentar I/1), Neukirchen-Vluyn 1974, s. 218-219.

¹⁵ J.A. Soggin, *Das Buch Genesis. Kommentar*, Darmstadt 1997, s. 43. S. Łach, *Księga Rodzaju. Wstęp – Przekład z oryginału. Komentarz*, Poznań 1962, s. 192 uważa, że autor „przez użycie l. mn. Chciał zaznaczyć, że Bóg przed stworzeniem człowieka wezwał na radę wszystkie swoje doskonałości, aby dokonać ostatniego dzieła – stworzenia człowieka”.

¹⁶ J. Lemański, *Księga Rodzaju. Rozdziały 1 – 11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament I/1), Częstochowa 2013, s. 165.

Hebrajski termin „człowiek” (*'ādām*), użyty w tekście bez rodzajnika, oznacza człowieka nie jako jednostkę, lecz ludzkość jak całość. Decydującą rolę w pierwszym opisie stworzenia człowieka odgrywa jednak wyrażenie „na Nasz obraz, podobnego Nam” (1,26a). Hebrajski rzeczownik *celem*, który oznacza „obraz”, „statuę”, „posąg” (2Krl 11,18) czy „wyobrażenie bożka” (np. Lb 33,52), a w liczbie mnogiej „obrazy”, „figury” czy „podobizny” (Ez 16,17; 1Sm 6,5.11), wskazuje na to, że człowiek został stworzony nie „w kształcie” ale „na kształt” czy „na podobieństwo” Boga¹⁷. Rzeczownik *d^emût* przyjmuje znaczenie konkretnej „postaci” czy „wyglądu”. Człowiek stworzony przez Boga „na Nasz obraz, podobny Nam” jest reprezentantem Boga na ziemi, Jego „żywym obrazem”, co nie oznacza, że jest z Nim identyczny¹⁸.

2. „Niech panuje...” (Rdz 1,26) – zadanie i odpowiedzialność człowieka wobec stworzenia

W momencie stworzenia Bóg powierza człowiekowi specjalne zadanie: „Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” (Rdz 1,26b). Zastosowany w tekście hebrajski czasownik *rādā*, który może wprawdzie zawierać pewien element troski (w sensie „towarzyszyć”, „prowadzić”), znaczy tutaj „panować”, „rządzić”, „deptać” i wskazuje na królewskie panowanie człowieka¹⁹. To Boże polecenie panowania w świecie nie należy do definicji podobieństwa człowieka „na obraz Boga”, lecz jest następstwem stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże, to znaczy, do czego został on poprzez to powołany i uzdolniony²⁰, mianowicie do panowania nad światem stworzonym przez Boga, a w szczególności nad istotami żywymi, które zostały stworzone w piątym i szóstym dniu²¹.

¹⁷ L. Ruppert, *Genesis. Ein kritischer und theologischer Kommentar. 1. Teilband: Gen 1,1 – 11,26* (Forschung zur Bibel 70), Würzburg 2003, s. 86.

¹⁸ J. Lemański, dz. cyt., s. 167. Zdaniem Scharberta tekst Rdz 1,26 należy rozumieć tak: „Bóg stworzył człowieka, w którym wytworzył w jakiś sposób obraz samego siebie. W tym obrazie jest już obecny człowiek. A więc Bóg stwarza człowieka za pomocą podobizny siebie samego”, J. Scharbert, *Der Mensch als Ebenbild Gottes in der neueren Auslegung von Gen 1,26*, w: *Weisheit Gottes – Weisheit der Welt. Festschrift für Joseph Kardinal Ratzinger*, Band I, red. W. Baier, St. Ottilien 1987, s. 247.

¹⁹ L. Ruppert, dz. cyt., s. 87.

²⁰ G. von Rad, dz. cyt., s. 46.

²¹ Ten motyw panowania człowieka jako króla nad zwierzętami, pojawia się na nowo w Ps 8,7-9: „Obdarzyłeś go (tj. człowieka) władzą nad dziełami rąk Twoich; złożyłeś wszystko pod jego stopy: owce i bydło wszelakie, a nadto i polne stada, ptactwo powietrzne oraz ryby morskie, wszystko, co szlaki mórz przemierza. Por. B. Weber, *Werkbuch Psalmen I. Die Psalmen 1 bis 72*, Stuttgart – Berlin – Köln 2001, s. 73-74.

Zlecając panowanie nad istotami żywymi, Bóg powierza człowiekowi nie tylko ochronę i troskę o zwierzęta, ale przede wszystkim ich oswojenie i wprzęgnięcie do pracy jako zwierzęta robocze²². Może jednak zastanawiać fakt, dlaczego w tekście nazwane są tylko zwierzęta, ryby i ptaki? Czyżby człowiekowi nie zostało powierzone panowanie nad pozostałymi stworzeniami? Otóż język i myśl tradycji kapłańskiej i całego Starego Testamentu zna tylko istnienie czegoś takiego jak panowanie nad istotami żywymi²³. Stosunek człowieka do roślin jest inny, jak wskazują na to wersy 29-30, zaś stosunek do metali czy innych substancji chemicznych nie może być nazwany „panowaniem”. Jednak w myśl Rdz 1,26b pozostałe byty stworzone przez Boga nie są wyjęte spod panowania człowieka. Występujący wielokrotnie w nakazie panowania przyimek „nad” (hebr. *b^e*) i wzmocnienie „wszystkimi” uwypukla „totalną dominację człowieka nad ziemią i nad pozostałymi przedstawicielami fauny”²⁴. Zachowanie człowieka w stosunku do istot żywych, tj. panowanie nad nimi, jest właściwym, ściśle zdefiniowanym i wyznaczonym przez Stwórcę zachowaniem człowieka w stosunku do otaczającego go świata. Najważniejszą rolę w tym zachowaniu ma odgrywać osobowość²⁵. Człowiek staje się osobą, obrazem Boga, o ile może być człowiekiem słuchającym słowa Bożego, rozmawiającym z Bogiem na modlitwie i posłusznym Mu w służbie²⁶.

Boży nakaz panowania nad istotami żywymi, a właściwie nad całym stworzonym światem, który zostaje wypowiedziany przez Boga już w stwórczych słowach: „uczynimy człowieka na Nasz obraz, podobnego Nam” (Rdz 1,26a), jest zaproszeniem człowieka do udziału w panowaniu Boga nad stworzeniami²⁷. W świecie antycznym władcy stawiali w okupowanych prowincjach państwa posągi swojej osoby, które reprezentowały ich jako władców. Na starożytnym Wschodzie król uchodził za obraz głównego boga, o ile był przedstawicielem mocy panującej owego bóstwa²⁸. W opisie autora tradycji kapłańskiej człowiek, stworzony na obraz i podobieństwo Boże, któremu Stwórca powierza panowanie nad istotami żywymi, jest postrzegany jako pan świata „w zastępstwie za Boga na ziemi”²⁹.

²² L. Ruppert, dz. cyt., s. 87.

²³ C. Westermann, dz. cyt., 220. Por. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, tł. B. Widła, Warszawa 1986, s. 124.

²⁴ J. Lemański, dz. cyt., s. 169.

²⁵ C. Westermann, *Genesis*, s. 220.

²⁶ Tak F. Horst, *Der Mensch als Ebenbild Gottes*, w: *Gottes Recht* (Theologische Beiträge 12), München 1961, s. 231.

²⁷ J. Scharbert, *Genesis. I – II* (Neue Echter Bibel. Altes Testament 5), Würzburg 1983, s. 45.

²⁸ Por. W. H. Schmidt, *Die Schöpfungsgeschichte der Priesterschrift. Zur Überlieferungsgeschichte von Gen 1,1-2,4a und 2,4b-3,24* (Wissenschaftliche Monografien zum Alten und Neuen Testament 17), Neukirchen-Vluyn ³1973, s. 137-139; E. Otto, *Der Mensch als Geschöpf und Bild Gottes in Ägypten*, w: *Probleme biblischer Theologie. Festschrift für G. von Rad zum 70. Geburtstag*, red. H. W. Wolff, München 1971, s. 345-346; L. Ruppert, dz. cyt., s. 90-91.

²⁹ J. Scharbert, *Genesis*, s. 45.

Można przy tym mówić o pewnej „demokratyzacji”³⁰, ponieważ nie tylko królowie, ale każdy człowiek nosi w sobie podobieństwo Boże. Chodzi tu przede wszystkim o osobowość, która nie tylko uzdalnia człowieka do reprezentowania Boga i panowania nad stworzeniem, lecz również czyni go partnerem Boga. Człowiekowi powierza Bóg określone zadanie panowania nad światem i wzywa go do wspólnoty ze sobą. Stary Testament nie zna innego obrazu Boga jak tylko jako człowieka³¹ (por. Wj 20,4; Pwt 5,8), ani żadnego ubóstwienia króla, jak ma to miejsce u narodów sąsiadujących z Izraelem. Dlatego też autor tradycji kapłańskiej akcentuje tak mocno Boże podobieństwo człowieka, który posiada władzę królewską do panowania nad innymi stworzeniami oraz udział w królewskiej godności samego Boga³².

Stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boże niesie ze sobą jeszcze jedną poważną konsekwencję. Pierwszy opis stworzenia z Księgi Rodzaju podkreśla mianowicie „prymat człowieka” jako „reprezentanta Boga”³³ na ziemi (1,26; por. 5,1). I chociaż został on stworzony w tym samym dniu co inne zwierzęta, jest on wywyższony spośród wszystkich innych stworzeń. To on otrzymuje prymat wśród wszystkich stworzeń oraz zadanie reprezentowania Boga Stwórcy i Pana Stworzenia wobec pozostałych stworzeń – „tak jak wicekról”³⁴. Rdz 1,26 wskazuje również na szczególną godność człowieka, która przysługuje mu na podstawie stworzenia i z którą ściśle związane jest zadanie panowania nad światem. Nawet grzech pierworodny nie pozbawia człowieka tej godności (por. Rdz 9,6; Syr 17,3), nie zwalnia go też z obowiązku panowania nad stworzeniami³⁵.

Na to panowanie otrzymuje człowiek od Stwórcy błogosławieństwo³⁶, które ma mu pomagać w utrzymaniu i dalszym prowadzeniu stworzenia³⁷. Błogosławieństwo to gramatycznie sformułowane jest jak rozkaz: „Bądźcie płodni

³⁰ Aspekt ten podkreślają mn. J. Scharbert, *Genesis*, s. 45; L. Ruppert, dz. cyt., s. 91.

³¹ Stary Testament używa na określenie Boga antropomorfizmów i antropopatyzmów w przeciwieństwie do religii starożytnego Wschodu, które często przedstawiają bogów za pomocą teriomorfizmów. Por. J.A. Soggin, dz. cyt., s. 44; zob. też S. Kreuzer, *Bild / Ebenbild (AT)*, w: *Bibeltheologisches Wörterbuch*, red. J. B. Bauer, Graz – Wien – Köln 1994, s. 77-80; A. Deissler, *Der Gott des Alten Testamentes*, w: *Die Frage nach Gott* (Quaestiones Disputatae 56), red. J. Ratzinger, Freiburg – Basel – Wien 1972, s. 45-58.

³² J. Scharbert, *Genesis* 45; J. S. Synowiec, *Na początku. Wybrane zagadnienia Pięcioksięgu*, Warszawa 1987, s. 130.

³³ L. Ruppert, dz. cyt., s. 92. O człowieku jako „reprezentancie Boga” mówią mn. W. H. Schmidt, dz. cyt., s. 140-144; H. Wildberger, *Das Abbild Gottes, Gen 1,26-30*, „Theologische Zeitschrift” 21(1965), s. 245-259.

³⁴ L. Ruppert, dz. cyt., s. 92.

³⁵ Tamże.

³⁶ Oprócz władzy panowania błogosławieństwo to zapewniało człowiekowi płodność, czyli posiadanie mocy rozrodczych. Por. K. Romaniuk, *Krótki zarys historii zbawienia*, Warszawa 1987, s. 32-34.

³⁷ D. Vetter, *Segen*, w: *Neues Bibel-Lexikon*, Band III, red. M. Görg – B. Lang, Zürich – Düsseldorf 2001, s. 552.

i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” (Rdz 1,28). Podobne błogosławieństwo otrzymują wcześniej istoty żywe i ptactwo (1,22), ale do nich nie zwraca się Bóg tak bezpośrednio jak do ludzi (Rdz 1,28: „mówiąc do nich”)³⁸. Ta różnica nie jest przypadkowa. Bóg może się zwrócić do ludzi, bo tylko ich uczynił swoimi partnerami dialogu. Poza tym słowa błogosławieństwa, wyrażone w trybie rozkazującym („bądźcie płodni”, „rozmnażajcie się”, „zapełniajcie”), są te same jak w Rdz 1,22, przy czym „wody morskie” zastąpione są tu przez „ziemię”. Następnie w ramach tego błogosławieństwa przekazuje Bóg ludziom „dominium terrae”³⁹ – panowanie i władzę nad ziemią i wszystkimi istotami żyjącymi. W tym celu przecież stworzył ludzi (1,26b). Znow występuje tu czasownik *rādā*, jak w wersji 26b, oraz czasownik *kābaš* – „podać sobie”, „ujarzyć”. Przedmiotem, który ludzie mają uczynić sobie poddanym, jest ziemia. Zaskakuje fakt, że spośród wymienionych w 1,26b gatunków zwierząt brakuje tu bydła. Powierzone ludziom panowanie „nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” wydaje się trochę dziwne, ponieważ nie ma tu mowy o zwierzętach domowych, np. o bydle, które można byłoby łatwo oswoić. Intencją autora tradycji kapłańskiej nie jest jednak wyliczenie wszystkich rodzajów zwierząt, lecz uwypuklenie trzech obszarów: morza, powietrza i ładu, których fauna określona jednym pojęciem „zwierzęta pełzające” oznacza wszystkie zwierzęta domowe. Tak więc panowanie nad zwierzętami znaczy tu oswojenie ich przez ludzi i wprzęgnięcie do pracy⁴⁰.

Nakaz Stwórcy czynienia sobie ziemi poddanej (Rdz 1,28) daleki jest od jakiegokolwiek wyzysku, rabunku czy grabieży. Oznacza on podbój ziemi i panowanie nad innymi żywymi istotami, czyli tworzenie cywilizacji i kultury⁴¹. Czasownik *kābaš*, który należy do terminologii królewskiej⁴², przedstawia obraz „postawienia na czymś stóp”⁴³. W naszym tekście czasownik ten oznacza wzięcie ziemi w posiadanie, tak jak Izrael wziął w posiadanie ziemię obiecaną⁴⁴. To panowanie człowieka ogranicza się najpierw do jego naturalnej przestrzeni życiowej, a więc

³⁸ Wers 27 precyzuje, że Bóg stworzył „mężczyznę i niewiastę”; stąd liczba mnoga w wersji 28.

³⁹ L. Ruppert, dz. cyt., s. 94.

⁴⁰ Tamże. Tak również J.A. Soggin, dz. cyt., s. 45. Należy odrzucić interpretację K. Kocha, który w fackie pominięcia bydła w 1,28 oraz w kontekście 1,29-30 wskazuje na to, że panowanie człowieka nad zwierzętami oznacza tylko obowiązek troski o zapewnienie im pokarmu oraz właściwych warunków życia. Por. K. Koch, *Gestaltet die Erde, doch heget das Leben! Einige Klarstellungen zum dominium terrae in Gen 1*, w: „Wenn nicht jetzt, wann dann?“. Aufsätze für H. J. Kraus zum 65. Geburtstag, red. H. G. Geyer i in., Neukirchen-Vluyn 1983, s. 33.

⁴¹ Por. J. S. Synowiec, dz. cyt., s. 131.

⁴² L. Ruppert, dz. cyt., s. 95.

⁴³ N. Lohfink, *Wachstum. Die Priesterschrift und die Grenzen des Wachstums*, w: tenże, *Unsere großen Wörter*, Freiburg – Basel – Wien 1977, s. 166.

⁴⁴ K. Koch, dz. cyt., s. 29.

do powierzchni suchej stworzonej trzeciego dnia. Stamtąd rozciąga się ono jako panowanie kulturowe na wszystkie obszary stworzenia oraz na każde ze stworzeń⁴⁵.

Boży nakaz panowania nad światem oraz czynienia sobie ziemi poddaną, wypowiedziany przez Stwórcę już w momencie stworzenia, pozwala spojrzeć na człowieka w zupełnie innej perspektywie. Jawi się on nie tylko jako „korona stworzenia”, ale przede wszystkim jako reprezentant i zastępca Boga na ziemi. Człowiek otrzymuje bowiem „mandat”⁴⁶ od Boga, który umieszcza go w świecie „jako znak swego własnego majestatu i potęgi, aby Jego, to znaczy Bożych, praw strzegł i je realizował”⁴⁷.

3. Rok szabatowy jako odpoczynek ziemi

Po zakończeniu dzieła stworzenia świata i człowieka Bóg „odpoczął dnia siódmego po całym swym trudzie, jaki podjął. Wtedy Bóg pobłogosławił ów siódmy dzień i uczynił go świętym w tym bowiem dniu odpoczął po całej swej pracy, którą wykonał stwarzając” (Rdz 2,2). Dzień siódmy jako dzień odpoczynku Boga dał początek świętowaniu szabatu, które polegało na oddawaniu czci Bogu i powstrzymaniu się od pracy. W przykazaniach Dekalogu Bóg wymaga: „Pamiętaj o dniu szabatu, aby go uświęcić. Sześć dni będziesz pracować i wykonywać wszystkie twe zajęcia. Dzień zaś siódmy jest szabatem ku czci Pana, Boga twego. Nie możesz przeto w dniu tym wykonywać żadnej pracy ani ty sam, ani syn twój, ani twoja córka, ani twój niewolnik, ani twoja niewolnica, ani twoje bydło, ani cudzoziemiec, który mieszka pośród twych bram. W sześciu dniach bowiem uczynił Pan niebo, ziemię, morze oraz wszystko, co jest w nich, w siódmym zaś dniu odpoczął. Dlatego pobłogosławił Pan dzień szabatu i uznał go za święty” (Wj 20,8-11). W Księdze Wyjścia znajdujemy też konkretny wymóg: „Sześć dni będziesz pracował, a dnia siódmego zaprzestasz pracy, aby odpoczęły twój wół i osioł i odetchnęli syn twojej niewolnicy i cudzoziemiec” (Wj 23,12) oraz: „Sześć dni pracować będziesz, a w dniu siódmym odpoczywaj tak w czasie orki, jak w czasie żniwa” (Wj 34,21). Odpoczynek szabatowy miał więc charakter uniwersalny, obejmował bowiem nie tylko ludzi, lecz także zwierzęta, uprawne pola, ogrody i winnice⁴⁸.

O instytucji roku szabatowego, który przypadał co siedem lat i rozpoczynał się wczesną jesienią w pierwszym dniu miesiąca Tiszri czytamy w Biblii w tekstach: Wj 21,2-6; 23,10-11 (w tzw. Kodeksie Przymierza Wj 20,22-23,13) oraz w Kpł

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Por. G. von Rad, *Genesis*, s. 46.

⁴⁷ G. von Rad, *Teologia*, s. 123.

⁴⁸ Por. np. R. Krawczyk, *Szabat: odpoczynek formą świętowania*, „Forum Teologiczne” 14(2013), s. 51-65.

25,1-7 i w Pwt 15,1-8. U źródeł tej instytucji leży obowiązek świętowania szabatu i przekonanie, że ziemia to dar Boga dany Izraelowi (Kpł 20,22; 23,10; 25,23) i już z tego powodu zasługuje na należyty szacunek⁴⁹.

Skoncentrujemy się tu przede wszystkim na kwestii ekologicznej dotyczącej odpoczynku ziemi, którą człowiek zgodnie z Bożym nakazem powinien roztropnie zagospodarowywać. Nakaz Boży zapisany w Wj 23,10-11 mówi wyraźnie: „Przez sześć lat będziesz obsiewał ziemię i zbierał jej plody, a siódmego pozwoisz jej leżeć odłogiem i nie dokonasz zbioru, aby mogli jeść ubodzy z twego ludu, a resztę zjedzą dzikie zwierzęta. Tak też postąpisz z twoją winnicą i z twoim ogrodem oliwnym”. Natomiast „w siódmym roku będzie uroczysty szabat dla ziemi, szabat dla Pana. Nie będziesz wtedy obsiewał pola ani obcinał winnicy, nie będziesz żął tego, co samo wyrośnie na polu, ani nie będziesz zbierał winogron nieobciętych. To będzie rok szabatowy dla ziemi” (Kpł 4,5). Zgodnie z wyrażoną w prawie intencją Stwórcy nie wolno było korzystać z ziemi w sposób nieograniczony⁵⁰. Co siedem lat ziemia powinna leżeć ugorem.

Należy pamiętać, że w warunkach suchego klimatu Palestyny, podobnie jak i na całym Bliskim Wschodzie, ziemia orna powinna pozostawać odłogiem przez dłuższy czas, trwający nawet kilka lat, aby przywrócić jej żyzność, odchwaścić ją i zatrzymać w niej wilgoć⁵¹. Na terenie Palestyny nie praktykowano płodozmian, odpowiednich nawozów ani sztucznego nawadniania. Stosowana była natomiast uprawa przerzutowa polegająca na tym, że rolnik obsiewał jęczmień raz na jednej, a raz na drugiej połowie pola. Po kilku latach stosowania tej praktyki plony były coraz mniejsze i trzeba było pozostawić pole ugorem na okres dwóch do czterech lat, aby zbiory się zwiększyły. Sam rok szabatowy, kiedy ziemia pozostawała ugorem, nie mógł zapewnić odpowiedniej jej płodności. Wedle *Tosefty* na ziemi ugorowej budowano tymczasową zagrodę dla owiec, którą przestawiano, aby zwierzęce odchody równomiernie rozproszyc po całym polu oraz orano je kilkakrotnie, aby je użyźnić i odchwaścić⁵².

Pomimo obiecanego błogosławieństwa na rok szabatowy (Kpł 25,18-22), w którym Bóg zapewniał obfitość plonów w szóstym roku, tak że „wystarczą na trzy lata” (Kpł 25,21), obowiązek pozostawiania ziemi odłogiem nie był powszechnie zachowywany w okresie monarchii. Konsekwencją lekceważenia tego nakazu była niewola babilońska, kiedy ziemia nie była uprawiana przez

⁴⁹ Por. A. Tronina, *Księga Kapłańska. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament III), Częstochowa 2006, s. 364.

⁵⁰ Por. G. Witaszek, *Biblijne podstawy własności prywatnej*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1998, s. 36.

⁵¹ E. Lipiński, *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion* (OLA 100), Leuven 2000, s. 521-522.

⁵² E. Lipiński, *Rok szabatowy*, „Scripta Biblica et Orientalia” 1(2009), s. 13.

siedemdziesiąt lat (2 Krn 36,21)⁵³. Bolesna lekcja wygnania sprawiła, że po powrocie do ojczyzny członkowie jerozolimskiej wspólnoty starannie wypełniali nakazy prawa dotyczące obchodzenia roku szabatowego (Ne 8,1-3; 10,32). Józef Flawiusz zaświadcza, że Żydzi uzyskali od Aleksandra Wielkiego „uwolnienie od daniny roku siódmego, powiadając, iż w siódmym roku nie obsiewają roli”⁵⁴. Z powodu braku wystarczającej ilości żywności w roku szabatowym (rok 165/164 przed Chr.) Juda Machabeusz zmuszony był oddać Syryjczykom twierdzę Bet-Sur (1 Mch 6,49-54)⁵⁵. Praktyka przestrzegania roku szabatowego stała się powszechna od połowy II w. przed Chr. Świadczy o tym chociażby dany Żydom przez Juliusza Cezara przywilej zwolnienia z daniny w roku szabatowym⁵⁶ czy drwiące stwierdzenie Tacyta o Żydach, że nie tylko „siódmy dzień... dniem odpoczynku ustanowili, ponieważ on ich udrękom kres położył; potem, jako że bezczynność im dogadzała, także każdy siódmy rok na próżnowanie obracali”⁵⁷.

Rok szabatowy, niezależnie od kwestii jego pochodzenia z Asyrii, Kanaanu czy Mezopotamii, stanowi jeden z elementów ekologicznego przesłania Pisma Świętego. Stworzony na obraz i podobieństwo Boże człowiek otrzymał od Stwórcy zadanie panowania nad światem, które nie może być rabunkowym eksplorowaniem dóbr naturalnych i zwykłym niszczeniem środowiska. Przepisy dotyczące roku szabatowego wzywają do szacunku dla ziemi i innych stworzeń, którym również należy się odpoczynek. Troska o ziemię, ekologia integralna ma głęboką motywację religijną, ziemia jest bowiem darem Boga, który troszczy się o stworzenie.

⁵³ 2 Krn 36,21: „I tak się spełniło słowo Pańskie, wypowiedziane przez usta Jeremiasza: «Dokąd kraj nie wywiąże się ze swych szabatów, będzie leżał odłogiem przez cały czas swego zniszczenia, to jest przez siedemdziesiąt lat»”.

⁵⁴ Józef Flawiusz, Antiq. XI, 8, 6. Tekst za: Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*. »Antiquitates Judaicae«, tł. E. Dąbrowski, Poznań 1962.

⁵⁵ Por. A. Tronina, dz. cyt., s. 365. Józef Flawiusz, Antiq. XII, 9, 5 zaświadcza: „Ale poczęło braknąć im żywności, bo odłożone plony już zużyto, a w owym roku nie uprawiano ziemi, lecz pozostała nie obsiana, gdyż był to rok siódmy, w którym Prawo nakazuje nam zostawić rolę ugorom. Wskutek tego braku żywności wielu ludzi wymykało się z obłożonej świątyni, tak że w końcu była tam tylko garstka obrońców”.

⁵⁶ Józef Flawiusz, Antiq. XIV,10, 6, pisze: „Gajusz Cezar imperator po raz drugi rozporządził: Corocznie będą płacić daninę na rzecz miasta Jerozolimy, wyjąwszy Joppę /Jaffę/, prócz siódmego roku, który nazywają sabbatowym /szabatowym/, ponieważ w tym czasie ani owoców z drzew nie zrywają, ani zasiewów nie czynią”.

⁵⁷ Tacyt, *Dziela II*, tł. S. Hammer, Warszawa 1957, s. 245.

Literatura

- Deissler, A., *Der Gott des Alten Testamentes*, w: *Die Frage nach Gott* (Questiones Disputatae 56), red. J. Ratzinger, Freiburg – Basel – Wien 1972, s. 45-58.
- Franciszek, *Encyklika Laudato si’, poświęcona trosce o wspólny dom*, Rzym 2015.
- Horst, F., *Der Mensch als Ebenbild Gottes*, w: *Gottes Recht* (Theologische Beiträge 12), München 1961, s. 222-234.
- Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela. »Antiquitates Judaicae«*, tł. E. Dąbrowski, Poznań 1962.
- Koch, K., *Gestaltet die Erde, doch heget das Leben! Einige Klarstellungen zum dominium terrae in Gen 1*, w: „Wenn nicht jetzt, wann dann?“. Aufsätze für H. J. Kraus zum 65. Geburtstag, red. H. G. Geyer i in., Neukirchen-Vluyn 1983, s. 23-36.
- Krawczyk, R., *Szabat: odpoczynek formą świętowania*, „Forum Teologiczne” 14(2013), s. 51-65.
- Kreuzer, S., *Bild / Ebenbild (AT)*, w: *Bibeltheologisches Wörterbuch*, red. J. B. Bauer, Graz – Wien – Köln 1994, s. 77-80.
- Lemański, J., *Księga Rodzaju. Rozdziały 1 – 11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament I/1), Częstochowa 2013.
- Lipiński, E., *Rok szabatowy*, „Scripta Biblica et Orientalia” 1(2009), s. 9-28.
- Lipiński, E., *Rok szabatowy*, „Scripta Biblica et Orientalia” 1(2009), s. 9-28.
- Lipiński, E., *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion*, Leuven 2000.
- Lohfink, N., *Wachstum. Die Priesterschrift und die Grenzen des Wachstums*, w: tenże, *Unsere großen Wörter*, Freiburg – Basel – Wien 1977, s. 156-171.
- Łach, S., *Księga Rodzaju. Wstęp – Przekład z oryginału. Komentarz*, Poznań 1962.
- Mędała, S., *Źródła Pięcioksięgu*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. Stachowiak, Poznań 1990, s. 65-76.
- Otto, E., *Der Mensch als Geschöpf und Bild Gottes in Ägypten*, w: *Probleme biblischer Theologie. Festschrift für G. von Rad zum 70. Geburtstag*, red. H. W. Wolff, München 1971, s. 335-348.
- Rad, G. von, *Das erste Buch Mose. Genesis* (Altes Testament Deutsch 2/4), Göttingen 1964.
- Rad, G. von, *Teologia Starego Testamentu*, tł. B. Widła, Warszawa 1986.
- Romaniuk, K. *Krótki zarys historii zbawienia*, Warszawa 1987.
- Ruppert, L., *Genesis. Ein kritischer und theologischer Kommentar. 1. Teilband: Gen 1,1 – 11,26* (Forschung zur Bibel 70), Würzburg 2003.
- Scharbert, J., *Der Mensch als Ebenbild Gottes in der neueren Auslegung von Gen 1,26*, w: *Weisheit Gottes – Weisheit der Welt. Festschrift für Joseph Kardinal Ratzinger*, Band I, red. W. Baier, St. Ottilien 1987, s. 241-258.
- Scharbert, J., *Genesis. 1 – 11* (Neue Echter Bibel. Altes Testament 5), Würzburg 1983.
- Schmidt, W. H., *Die Schöpfungsgeschichte der Priesterschrift. Zur Überlieferungsgeschichte von Gen 1,1-2,4a und 2,4b-3,24* (Wissenschaftliche Monografien zum Alten und Neuen Testament 17), Neukirchen-Vluyn 1973, s. 137-139.
- Soggin, J.A., *Das Buch Genesis. Kommentar*, Darmstadt 1997.
- Synowiec, J. S., *Na początku. Wybrane zagadnienia Pięcioksięgu*, Warszawa 1987.
- Tacyt, *Dzieła II*, tł. S. Hammer, Warszawa 1957.
- Tronina, A., *Księga Kapłańska. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament III), Częstochowa 2006.
- Vetter, D., *Segen*, w: *Neues Bibel-Lexikon*, Band III, red. M. Görg – B. Lang, Zürich – Düsseldorf 2001, s. 552-555.
- Weber, B., *Werkbuch Psalmen I. Die Psalmen 1 bis 72*, Stuttgart – Berlin – Köln 2001.
- Westermann, C., *Genesis. 1. Teilband 1 – 11* (Biblischer Kommentar I/1), Neukirchen-Vluyn 1974.
- Wildberger, H., *Das Abbild Gottes, Gen 1,26-30*, „Theologische Zeitschrift” 21(1965), s. 245-259.
- Witaszek, G., *Biblijne podstawy własności prywatnej*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1998, s. 23-41.
- Zenger, E., i in., *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart – Berlin – Köln 2001, s. 122-176.